

НЕОЛИТОТ ВО МАКЕДОНИЈА: НОВИ СОЗНАНИЈА И ПЕРСПЕКТИВИ

ЦЕНТАР
ЗА ИСТРАЖУВАЊЕ
НА ПРЕДИСТОРИЈАТА

НЕОЛИТОТ ВО МАКЕДОНИЈА:
НОВИ СОЗНАНИЈА И ПЕРСПЕКТИВИ

NEOLITHIC IN MACEDONIA:
NEW KNOWLEDGE AND PERSPECTIVES

Центар за истражување на предисторијата
Center for Prehistoric Research

www.cip-cpr.org

Издавач: Publisher:
ЦЕНТАР ЗА ИСТРАЖУВАЊЕ НА ПРЕДИСТОРИЈАТА CENTER FOR PREHISTORIC RESEARCH

Уредници: Editors:
ЉУБО ФИДАНОСКИ Ljubo Fidanoski
ГОЦЕ НАУМОВ GOCE NAUMOV

Превод на англиски јазик: Translation in English language:
АНДРИАНА ДРАГОВИЌ Andriana Dragović

Лектура и коректура: Proofreading:
ЗДРАВКО ЌОРВЕЗИРОСКИ Zdravko Ćorveziroski

Компјутерска реализација: Computer realization:
ФИЛИП МИТРОВ Filip Mitrov

Печат: Print:
Магнаскен – Скопје Magnasken – Skopje

2016 2016

© Сите права се задржани. Ниту еден дел од оваа книга не смее да се препечатува или репродуцира во никаква форма, ниту со електронски, механички или други начини, сега или понатаму во иднината познати, вклучувајќи фотокопирање или снимање, ниту во никаков систем за чување податоци, без пишана дозвола од авторот и издавачот.

Изданието е поддржано од Министерството за култура на Република Македонија во рамките на проектот: „Неолитска конференција: Неолитот во Македонија”.

© All rights reserved. No part of this book may be reprinted or reproduced or utilised in any form or by any electronic, mechanical, or other means, now known or hereafter invented, including photocopying and recording, or in any information storage or retrieval system, without permission in writing form from the author and publisher.

This publication is supported by The Ministry of Culture of the Republic of Macedonia within the project: “Neolithic conference: Neolithic in Macedonia”.

Содержина:

Предговор/Preface.....	5
 Дарко Стојановски и Трајче Нацев Неолитскиот локалитет Грнчарица Darko Stojanovski and Trajče Nacev The Neolithic site Grnčarica.....	 7
 Паско Кузман Од Зластрана до Пенелопа: неолитските локалитети во Охридско (I) Pasko Kuzman From Zlastrana to Penelope: Neolithic sites in the Ohrid Region (I).....	 23
 Валентина Тодороска Палафитната населба „Устие на Дрим“ Valentina Todoroska The pile dwelling settlement “Ustie na Drim”	 41
 Перо Синадиновски Рекогносцирање на неолитски локалитети во Раечката Клисура Pero Sinadinovski Field survey of Neolithical sites in the Raečka Canyon.....	 55
 Гоце Наумов Калибрирана хронологија на неолитските тумби во Пелагонија Goce Naumov Calibrated chronology of Neolithic tells in Pelagonia.....	 67
 Александар Мургоски Подзаборавената фаза на пелагонискиот неолит Aleksandar Murgoski The forgotten phase of Pelagonian Neolithic.....	 97
 Александар Миткоски Керамички модели на лебови во предисториската збирка на Завод и музеј Прилеп Aleksandar Mitkoski Ceramic bread models from the prehistoric collection of Prilep museum.....	 119
 Љубо Фиданоски Протоматематика во македонскиот неолит (I) Ljubo Fidanoski Protomathematics in Macedonian Neolithic (I).....	 141

Игор Толевски

**Дали монументалната неолитска пластика „Глава на овен“
е откриена на некој од неолитските локалитети во Скопско?**

Igor Tolveski

**Does the monumental Neolithic object “head of ram”
was discovered at some of the Neolithic sites in Skopje region?181**

Злата Блажеска

Предмети за предење и ткаење од неолитските населби во Македонија

Zlata Blažeska

Objects used for textile manufacturing found at Neolithic sites in Macedonia.....193

Никос Чаусидис

**Неолитските корени на „македонските бронзи“
и на други синхрони бронзени предмети од Средниот Балкан**

Nikos Čausidis

**Neolithic roots of „Macedonian bronzes“
and other synchronous bronze objects from Central Balkans203**

ПРЕДГОВОР

Патувањето низ времето е желба на голем број љубители на историјата, археологијата и воопшто на минатото, и правени се најразлични обиди таа, барем делумно, да биде остварена. Идејата за патувањето назад во времето е содржана и во книгава што сега ја отворате. Зборникот *Неолитот во Македонија: нови сознанија и перспективи* е дело на повеќемина автори, што преку својата работа се обидуваат да „отпатуваат“ и да го проучат времето кога човекот првпат почнал да ја приспособува природата според своите потреби. Колку подалечно, толку е поинтересно патувањето, а дотолку повеќе кога е тоа наназад дури до неолитот – можеби еден од најинтересните предисториски периоди во Македонија. Меѓутоа, колку и да е интересно и возбудливо ова патување, тоа воедно создава голема одговорност меѓу оние што патуваат и истражуваат, и тоа токму при документирањето и толкувањето на она што тие таму го забележале, го искусиле и осознале.

Наша цел е да ги споделиме резултатите од овие научни патувања во неолитот, најмалку еднаш годишно, и тоа преку конференција во која повеќе „патници“ ќе ги споделат своите искуства и потоа, преку публикување зборници во кои таквите искуства и сознанија, тие ќе бидат документирани. Доказ за тоа дека многумина истражувачи патуваат катадневно до неолитот е успешната археолошка конференција *„Неолитот во Македонија“* и првиот број на Зборникот во кој се вклучени трудовите од повеќето археолози што учествуваа на Конференцијата. Во него се сместени археолошките „репортажи“ од истражувачите што се во допир со неолитот од Овчеполскиот, Раечкиот, Пелагонискиот и Охридскиот регион, како и од оние што детаљно ги проучуваат предметите и времето кога тие се произведувале и се користеле.

Зборникот започнува со патувањето низ овчеполскиот неолит и особено низ новооткриената населба Грнчарица, каде што истражуваа археолозите Дарко Стојановски и Трајче Нацев. Археолошкото патешествие продолжува крај Охридското Езеро со искуствата на Паско Кузман при проучувањето на населбите Зластана и Пенелопа, за да се надоврзе потоа Валентина Тодороска со нејзиното видување на локалитетот „Устие на Дрим“ што се наоѓа во Струга. Перо Синадиновски дава првичен осврт за неговите искуства со рекогносцирањето на неколку неолитски локалитети во Раечката Клисура, која воедно претставува и географски влез во Пелагонија, регион што ќе биде обработен во повеќе трудови во Зборникот. Како вовед во неолитот на најголемата котлина во Македонија е „временската прогноза“ на Гоце Наумов за почетокот на овој период, базирана врз лабораториските анализи на органски примероци од повеќе тумби. Потоа Александар Мургоски дава ново видување на крајните етапи на неколку неолитски населби во оваа котлина, а Александар Миткоски ги сублимира сознанијата за првите пелагониски земјоделци преку проучувањето на керамичките модели на лебови што тие ги изработувале.

Неговиот труд претставува вовед во серијата текстови во кои детаљно се презентираат сознанијата за неолитската материјална култура во Македонија. За примената на протоматематиката при изработката на керамичките предмети пишува Љубо Фиданоски, истакнувајќи ја нејзината универзалност во повеќе региони и населби. Игор Толевски приложува неколку размислувања за можното потекло на една од најинтересните неолитски

зооморфни претстави, додека Злата Блажеска се осврнува на предметите за предење и ткаење користени на неколку населби во шестиот милениум пр.н.е. Зборников завршува со дијахрониско патување од неолитот до железното време, преку трудот на Никос Чаусидис во кој се елаборирани нови теории за неолитските корени на „македонските бронзи“.

За нас претставува особена чест и одговорност да го сублимираме научното патување низ неолитот на нашите колеги и да го отелотвориме во Зборников. Веруваме дека делото што сега го читате ќе биде еднакво возбудливо и интересно како и археолошките патешествија презентирани во трудовите и воедно дека ќе побуди интерес за нови размислувања, идеи, дискусии и натамошни проучувања.

ЉУБО ФИДАНОСКИ и ГОЦЕ НАУМОВ

Дарко Стојановски,
УТАД, Вила Реал, Португалија

Трајче Нацев,
УГД, Штип, Република Македонија

НЕОЛИТСКИОТ ЛОКАЛИТЕТ ГРНЧАРИЦА

Пред осум години, неолитската населба Грнчарица кај Штип првпат беше откриена и делумно истражена. Поради низа околности, подетални резултати од ова истражување сè уште не се претставени пред македонската стручна јавност. Како резултат, податоци од овој значаен локалитет недостасуваат во публикациите посветени на неолитот во Македонија. Од тие причини, овде ќе бидат презентирани детали од текот и околностите на истражувањето, од типот и карактерот на населбата и материјалната култура, резултатите од лабораториското датирање на единственото погребување откриено во населбата, како и импликациите што овие резултати ги имаат кон прашањата поврзани со процесот на неолитизација и понатамошниот развој на неолитските култури во Македонија.

Клучни зборови: *неолит во Овче Поле, неолитска керамика, хронологија и периодизација.*

Darko Stojanovski,
UTAD, Vila Real, Portugal

Trajče Nacev,
University of Štip

THE NEOLITHIC SITE GRNČARICA

The Neolithic settlement Grnčarica near Štip was discovered and partly explored eight years ago. Due to the circumstances, more detailed results of this research still have not been presented in Macedonian archaeology. It resulted in lack of information for this significant site in publications of Macedonian Neolithic. Therefore, herewith we present details of the research, the type and the character of the settlement and the material culture, as well as the implications these results have regarding the Neolithization process and further development of Neolithic cultures in Macedonia.

Keywords: *Neolithic in Ovče Pole, Neolithic pottery, chronology, periodization.*

Вовед

Грнчарица се наоѓа на источните падини на ридскиот масив што ја затвора Кочанската Котлина од Запад, во атарот на село Крупиште, 17 км од Штип (сл. 1). Локалитетот беше откриен, и заедно со уште 32 други локалитети беше истражуван за време на заштитните археолошки ископувања, поврзани со изградбата на водоводната мрежа на хидро-системот „Злетовица“. Од оваа кампања, Грнчарица е единствениот локалитет од неолитот, а според листата на Толевски (2009а), базирана на изданијата Археолошка карта на Македонија, Грнчарица е 201-от неолитски локалитет во Македонија. Ископувањето, со прекини, се одвиваше речиси пет месеци, кон крајот на 2007 и почетокот на 2008 година. За овој период беа истражени 580 м², на простор условен од типот на археолошките истражувања (трасата на хидро-системот). Со теренските истражувања раководеше Трајанка Јовчевска, а одговорен за целиот проект беше проф. д-р Трајче Нацев.

Карактеристики на локалитетот и археолошки истражувања

Станува збор за еднослојна рамна населба од неолитот, сместена на блага падина на западната периферија на Кочанската Котлина, близу еден мал, денес пресушен поток (сл. 2). Заградена од запад и север со ридови богати со пасишта, населбата е отворена кон југ и исток, кон лесно достапни земјоделски површини. Денес околината е речиси целосно без дрвја, но за време на неолитот, кога човековото влијание врз природата било сè уште минимално, дрвните суровини и додатоците во исхраната што ги давала шумата биле достапни. Анализи на полен, јаглен и животински коски досега не се извршени.

На околу стотина метри на исток од праисториската населба, се наоѓа досега неистражуван локалитет од римско време, најверојатно *vila rustica*. На праисторискиот локалитет беа отворени сонди на четири локации (сл. 3). Најголема површина беше истражена во централниот дел на локалитетот, додека со по неколку сонди беше утврдена периферијата кон север, исток и југ. Населбата зафаќала површина од околу 3000 м². Дебелината на културниот слој во централниот дел се движи помеѓу 0,25 и 0,80 м. Падината претставува интензивно обработувана земјоделска површина.

Во сондата 4 не беше откриен археолошки материјал од неолитот, што ја поставува јужната граница на населбата во просторот помеѓу оваа сонда и централниот дел. На исток по должина беа поставени четири сонди (сонди 19–22). Во сондата 19 беше забележана една поширока дупка од колец и можни остатоци од под од набиена земја, а беше откриен и многу мал број археолошки артефакти. Со оглед на тоа што во сондите 20, 21 и 22 речиси и да не беше забележан археолошки материјал, ниту пак остатоци од конструкција, може да се заклучи дека овој сектор ја маркира источната граница на населбата. На северната периферија беа истражени пет сонди (сонда 1, 2, 7, 8 и 10). Во овој дел не беа констатирани објекти за живеење, но на две локации (во сондите 7 и 2) беа откриени поголеми групации од камења, керамички фрагменти и животински коски. Во сондите 2 и 8 беа откриени две кружни структури вкопани во карпата, со дијаметар до 2 м и со вкупна длабочина од 1,5 м од површината. Иако во нив не беше откриен археолошки материјал, можеме да претпоставиме дека станува збор за складишни јами. Во сондата 8, исто така, беа откриени неколку камени мелници.

Во најголемиот централен сектор, најмалку три објекти за живеење се распоредени околу централниот стопански дел, наменет за производство на керамички садови (сл. 4). Ваков е заклучокот од ситуацијата на теренот, иако целосно беше дефиниран само еден објект (објектот 1). Неговата основа има издолжена трапезоидна форма, дефинирана спо-

ред дупките од колци и канали издлабени во меката карпа. Овде културниот слој е доста тенок, па од долготрајната обработка на почвата не останал речиси никаков инвентар или делови од конструкцијата, освен ситни фрагменти садова керамика и парчиња од разурнато огниште. Според неолитските техники на градба коишто се застапени на Балканот, во Грнчарица живеалиштата биле изградени од дрво и кал, односно основната конструкција била оформена од подебели колци, просторот помеѓу нив од плет од потенки прачки, кој бил покриен со глина (Нацев и Стојановски 2013; поопширно за неолитската архитектура на Балканот види: Bailey 2000; Perlès 2004; Толевски 2009б; Бояджиев 2013; Fidanoski 2015). Покривот бил направен од полесни растителни материјали, најверојатно трска која и денес ја има во изобилие во околината. Останатите два објекта се зафатени со истражување само делумно, формата на нивната основа останува непозната, но кај двата беа забележани дупки од колци (сондите 17 и 23) и под од набиена глина (сондите 3а и 23).

Под подот на објектот 3 беше откриена погребана возрасна индивидуа (сл. 4а). Станува збор за маж на околу 45 години, чие тело било поставено странично во згрчена позиција, во плитка елипсоидна јама вкопана во карпата. Вкупната длабочина од денешното ниво до дното на јамата изнесува 57 см. Гробни дарови не беа откриени. Според антрополошките наоди, забележана е значителна истрошеност на горните инцизиви, кои можеби во текот на животот често ги користел како алатка (придржување, затегнување...).¹ Примероци за датирање беа земени од фемурот и еден молар (подолу во текстот).

Во самиот центар на населбата се наоѓа печка, која всушност претставува кружна јама со странични канали за довод на воздух и мал централен постамент изграден од глина и ситни камења. Во празнините околу постаментот беа откриени остатоци од изгорен органски материјал. Околу печката се забележани вдлабнувања во карпата, кои можеби имале функција во процесот на обработка на глината. Во однос на функцијата на печката, веруваме дека служела за печење на керамички садови, иако директни докази, како фрагментирани садови во внатрешноста, не беа откриени. Исто така, соодветни аналогии од Балканот и пошироко не ни се познати.

Керамика

Примарните техно-типолошки аспекти на откриената керамика беа предмет на анализа во магистерски труд на еден од авторите (Дарко Стојановски), а подоцна претставени и објавени пред меѓународната стручна јавност (Stojanovski 2012; Stojanovski et al. 2014). За време на истражувањата не беше извршена проспекција на околината на Грнчарица, со цел да се откријат блиски извори на глина. Исто така не се извршени минеролошки и петрографски анализи на керамиката. Такви истражувања би биле во функција на некој иден проект за проучување на производството и дистрибуцијата на керамика во неолитот во поширокиот географски контекст (Скопско и Овче Поле, долината на Брегалница, споредба помеѓу Брегалница и Струма итн.). Како и да е, од досегашните искуства од истражувањата насочени кон утврдување на потеклото на керамиката од неолитските локалитети, голем дел од резултатите укажуваат на локална експлоатација на глина (на пример: Spataro 2010; Jorge et al. 2005). Тоа би било особено логично за локалитет како Грнчарица, кој според некои од откриените објекти и артефакти (печка за керамика, плитки „корита“ за месење глина околу неа, камени алатки веројатно употребувани во грнчарскиот занает) претставувала производствен центар.

¹ Антрополошка опсервација беше извршена од д-р Фаница Вељановска.

Вкупната колекција од садова керамика од Грнчарица брои 332 предмети. Најголемиот дел се фрагменти кои даваат различни технички и естетски податоци за садот на кој му припаѓале. Тринаесет од овие примероци се успешно конзервирани и реконструирани фрагментирани садови. Два примерока се силно фрагментирани садови, чија форма не можеше да се воспостави.

Технолошки аспекти

Од аспект на основната класификација на технолошките особини на керамиката откриена во Грнчарица, можат да се забележат неколку работи. Веројатно сите методи на рачно оформување на керамички садови им биле познати на грнчарите од Грнчарица (Rye 1981; Фиданоски 2009). Најлесно уочлива е техниката на изработка на садови од глинени ленти, препознатлива најчесто преку фините хоризонтални гребени или правилната хоризонтална фрагментација (најслабото место на сидот од садот е спојот меѓу лентите; сл. 5). Малите садови и тавите биле изработувани во наједноставната техника – оформување на глинена маса преку притискање и извлекување. Постои техника на изработка на садови преку надоврзување на глинени плочи, но нејзиното препознавање е поспецифично. Аскосите како посебна форма не се присутни во Грнчарица, но тоа не значи дека техниката на користење калап при изработката на садови не била позната. Одредени предмети, како вторично употребените дна од садови или дрвени и плетени предмети веројатно биле користени како помошно средство при изработката барем на некој дел од садот. На неколку дна е забележан отпечаток од ткаен или плетен материјал (сл. 6). Секако, ова може да значи и дека садот само бил оставен да се суши на плетена површина, но најдлабоките отпечатоци се видливи во плитките вдлабнувања на нерамната површина на надворешноста на дното, што укажува на малку поактивна улога на таа основа. Во секој случај, важно е да ја имаме предвид богатата палета на предмети во неолитот, како во грнчарскиот занает така и во секојдневното, кои, за жал, не го преживеале процесот на дезинтеграција.

При подготовката на смесата за изработка на керамички садови во Грнчарица, користени се два типа примеси: органски и минерални. Подетални анализи за идентификација на минералите или на видот на органски додатоци не се вршени. Но, според големината, минералните примеси се поделени на три групи: мали (≤ 1 мм; застапени кај 26,5% од фрагментите), средни (1–3 мм; 27%) и крупни (> 3 мм; 46,5%). Според макроскопската опсервација, растителните примеси се присутни речиси во целата керамичка колекција од Грнчарица (освен дваесетина фрагменти за кои е потребна дополнителна микроскопска анализа).

Помалку од десет проценти од садовата керамика е со полирана површина. Другиот екстрем на третирање на површината (или нејзино нетретирање), грубата површина, е присутна кај 26,5%, но овде влегуваат и фрагментите кај кои грубата површина била дел од естетскиот профил на садот (на пример барботин декорација). Останатиот дел од предметите е со помалку или повеќе измазнета површина. Треба да се напоми дека и оваа, како и некои други класификации на предметите се однесуваат на фрагменти, па според тоа квантитативната застапеност на групите мора да се набљудува релативно за компарација со други слични колекции.

Половина од фрагментите се со црвен премаз. Тој може да се најде на различни позиции и да ја зафаќа целата површина или само дел од садот. Според разните позиции на телото на садот каде што е нанесуван премазот, фрагментите се поделени во шест типа: 1) надворешна површина; 2) внатрешна површина; 3) надворешна и внатрешна површина; 4) надворешна површина и тенка хоризонтална лента под венцот однатре; 5) внатрешна

површина и тенка хоризонтална лента под венецот однадвор; б) врвот на венецот. Квантитативните параметри се дадени во табелата 1.

Завршната фаза од технолошкиот процес на производство на садови, печењето, се отсликува преку два атрибута на керамиката: бојата на површината и типот на пресекот. Светлите тонови на кафеава и црвеникава боја доминираат во Грнчарица. Ова означува дека методот на печење на керамиката дозволувал постојан доток на кислород во моментите кога садовите биле експонирани на високи температури. Во контекст на ова треба да се забележи дека беше откриен систем од канали поврзан од две спротивни страни со внатрешноста на откриената печка (сл. 4б). Доминантен тип на пресек кај керамиката од Грнчарица е триделниот (сл. 7). Како контраст на светлите површински слоеви, јадрото на фрагментот е темно сиво или црно. Ова ни кажува дека целокупниот процес на печење на керамиката бил релативно краток, односно садот не бил изложен на висока температура доволно долго, за да согорат целосно и да оксидираат органските материи природно присутни во глината (за различните реакции помеѓу глина, температура и кислород види Rye 1981). Преку експериментални сесии на печење керамички садови во печка-реплика на откриената би се навлегло подлабоко во грнчарството во Грнчарица; би се добиле точни податоци за временското траење на процесот и за постигнатите температури.

Типологија на форми

На Балканот, најверојатно поради долгогодишен недостиг на доверба и меѓунационална соработка меѓу археолозите, постои конфузија околу неолитската терминологија. Кога станува збор за типолошко определување на формите, проблем е не само терминологијата, туку и принципите. Овде ги користиме морфометричките параметри употребени во последниот синтетички осврт на неолитот во Македонија, со мали модификации во терминологијата (Фиданоски 2009, 118–135).

Од формите досега препознаени во неолитските керамички садови во Македонија, во Грнчарица присутни се пет типа: чинии, купи, грнци, капаци и тави (сл. 8).²

Чиниите се отворен тип садови, кај кои венецот го претставува најголемиот дијаметар на телото (сл. 8а, б). Во Грнчарица (како и генерално во неолитот во Македонија) со 47,6%, тие се доминантната форма. Може да се препознаат два поттипа: чинии со хемисферична форма (заоблени сидови; сл. 8а) и чинии со прави сидови (сл. 8б).

Иако дијаметарот на венецот им е малку помал од најголемиот дијаметар на телото, поради лесната достапност на содржината во садот, купите се сметаат за отворени садови (сл. 8в–д). Во Грнчарица тие зафаќаат 24,3% од вкупниот број садови. Поделени се на три поттипа: сферични (сл. 8в), купи со сферична долна и конусовидна горна половина (сл. 8г) и цилиндрични купи (сл. 8д).

Грнциите се затворени садови (сл. 8ф–з). Дијаметарот на нивниот обод никогаш не е поголем од $\frac{2}{3}$ од најголемиот обод на телото. Нивната процентуална застапеност во Грнчарица е малку поголема од таа на купите: 25,9%. Ги има во четири поттипа: сферични (сл. 8ф), грнци со вертикално издаден врат (сл. 8е), грнци со кус врат и венец издаден нанадвор (сл. 8ж) и грнци со подолг врат и венец издаден нанадвор (сл. 8з). Последниве се обично поголеми и погуби садови, најверојатно со складишна функција.

Три тави се откриени во Грнчарица. Една од нив е целосно реконструирана и претставува сосема плиток отворен сад, со четириаголна основа и заоблени агли (сл. 8с). Другите два

² Овде е претставена сублимирана верзија на дел од типолошките согледувања. За повеќе детали од целата колекција, види Stojanovski 2012, глава 4.2 и 4.3.

фрагмента, иако не даваат доволно информации, може да се претпостави дека им припаѓале на садови со слична форма.

Еден фрагмент од Грнчарица е идентификуван како капак (сл. 8и). Според неговата форма, лесно би можел да се гледа и како плитка чинија (што е и една од причините за нивното непрепознавање и малиот број капаци во неолитските керамички колекции), но поради постоењето на врежан орнамент од надворешната страна (од кој, за жал, само мал дел е зачуван) логично би било да претпоставиме дека станува збор за капак.

Типологија на декорацијата

Од целокупната колекција на керамички фрагменти откриени во Грнчарица, 15% се декорирани во некоја од познатите техники на декорација од неолитот. Поголемиот дел, 85%, остануваат на недекорирани керамика, со или без премаз. Од декорираните, се среќаваат пет типа декорација, некои од нив во неколку варијанти (сл. 9).

Најзастапена е декорацијата со отпечатоци или со втиснување (импресо), присутна кај 36% од вкупниот број декорирана керамика. Во зависност од начинот или медиумот на декорирање, се забележуваат пет варијанти: отпечатоци од прсти (сл. 9а), отпечатоци од нокти (сл. 9г), отпечатоци од шуплив предмет со кружен пресек (веројатно коска; сл. 9в), отпечатоци од остар предмет или убоди (сл. 9д) и отпечатоци од остар предмет во форма на полумесечини или зрно жито (сл. 9б).

Речиси еднакво застапена (34%) е декоративната техника барботин, која претставува глина со помал вискозитет, нанесена на површината на садот пред печење. Според тоа дали оваа течна глина ќе биде моделирана во некаква препознатлива форма или не, разликуваме организиран (сл. 9и) и неорганизиран барботин (сл. 9ј, к).

Декоративни апликации се забележани на вкупно пет фрагменти од Грнчарица. Кај два од нив, на површината од садот се додадени збиени редови од мали топчиња (сл. 9з). Еден фрагмент е декориран со два брадавичести израстоци, најверојатно вертикално поставени (сл. 9е). Постои можност овие израстоци да имале функционална улога, но заради нивната големина и неможноста да се процени нивната точна локација на садот, се третираат како декоративни елементи. Кај еден мал фрагмент е забележана релјефна лента во форма на полукруг, врз која се нанесени отпечатоци од прсти (сл. 9ж). Очигледно станува збор за посложена композиција, од која до нас стигнал само мал дел. На уште еден мал фрагмент, дел од врат на поголем сад, се наоѓа хоризонтална, добро замазнета и заоблена лента (сл. 9с).

На единствениот капак во керамиката од Грнчарица, од надворешната страна се забележуваат мали делови од три врежани коси линии. Очигледно, и овде станува збор за покомплексен мотив, од кој е зачуван дел недоволно голем за негово препознавање.

Потребно е да се спомне и единствениот фрагмент со декорација сликана со бела боја (сл. 9ѓ). Станува збор за мал сад кој стоел на неколку мали ногарки (најверојатно купа), со тенки сидови, рамномерно полирана површина и орнамент насликан со бела боја. За жал, и во овој случај, сосема мал дел од орнаментот е присутен на откриениот фрагмент. Поголемиот дел најверојатно бил нанесен на горниот дел на садот кој недостасува.

Останати наоди

Керамичките кругови, или дискови, изработени од секундарно употребен керамичен фрагмент, се често среќавани предмети на неолитските локалитети. На Грнчарица се откри-

ени вкупно шест, ниту еден со перфорација на средината, а на еден од нив се забележува врежување во форма на „V“ од обете страни (сл. 10). Вакви предмети од камен не се забележани.

Само два мали фрагмента од фигури од керамика се откриени. Потребна е дополнителна опсервација и типолошко определување, но најверојатно се работи за силно стилизирани столбести антропоморфни фигури.

Откриена е само една алатка од коска. Станува збор за длето, изработено од надолжно поделена долга коска (сл. 11). Освен длетото, беа откриени и неколку животински скокални коски (*talus*) со различна големина. На некои од нив можат да се забележат делови со потемно бојосување. Дополнителни анализи би требало да покажат дали се работи за намерно нанесена црвена боја, или пак станува збор за природна патина на самата коска.

Предметите од камен, особено алатките од делкан камен, заслужуваат посебна студија. Се забележуваат сечила типични за неолитот, но исто така се присутни геометриски форми, како трапези, кои се покарактеристични за пораната праисторија. Треба да се напоми дека голем дел од камените предмети се површински наоди, откриени на самиот локалитет и во неговата непосредна близина. Исто така е важно да се знае дека во непосредна близина на локалитетот беше забележана жила на силикатна карпа, најверојатно кремен, која се користела во различни периоди од праисторијата до денес. Досега не се откриени траги од мезолитот во Македонија, но според добро познатото правило во археологијата, отсуството на докази не е доказ за отсуство. Материјална култура од овој период е присутна во сите останати држави на Балканот (на пример Schuldenrein 1998; Komšo 2006; Bonsall 2008; Vander Linden et al. 2014). Поради недостигот од информации за мезолитот од регионот на Грнчарица, не можеме со сигурност да тврдиме активност на преднеолитски популации на оваа локација. Идни истражувања насочени кон овој проблем би можеле да го потврдат или да го негираат нивното постоење.

Се среќаваат уште камени мелници, алатки од полиран камен, како и други предмети од камен кои најверојатно имале примена во грнчарскиот занает.

Местото на Грнчарица во балканскиот неолит

Како што беше посочено, доминантен дел од неолитската керамика од Грнчарица е недекорирана. Во рамките на археологијата на Балканот, често употребуван термин е „монокромна“ керамика, којшто генерално се однесува токму на овој дел од керамичкиот корпус (Pavúk 1993; Nikolova 2007; Чоухаджиев и др. 2007). Отсуството на сликана декорација честопати се интерпретира како припадност на локалитетот кон една иницијална фаза на неолитски „пионери“ од Мала Азија („монокромна“ фаза) и се прејудиира поврзаност со монокромниот период од Хацилар, иако во смисла на апсолутна хронологија, поврзаност не постои (Krauß 2011).

При обид за хронолошко и културно определување на Грнчарица, наидуваме на неколку проблеми. Од една страна, следејќи ја погоре наведената „монокромна“ теорија на размислување, керамиката нè наведува на поставување на локалитетот во таа иницијална фаза на неолитот, заедно со локалитети како Крајници I и Доња Брањевина III (Karmanski 2005; Чоухаджиев и др. 2007). Според воспоставената периодизација од пред неколку децении на Марија Гимбутас, раниот неолит во Македонија е поставен помеѓу 6100 и 5800 година пр.н.е. (Gimbutas 1976). Оваа периодизација е базирана врз истражувањата во Амзабегово, каде што декорацијата со бела боја е присутна од самиот почеток на населбата. Според ова, од аспект на апсолутна хронологија, иницијалната фаза на неолитот во овој регион би ја поставиле не подоцна од 61-от век пр.н.е.

Од друга страна, како што беше споменато, два примерока од погребувањето во Грнчарица беа земени за датирање (таб. 2; Stojanovski et al. 2014, 23). Двете вредности, иако не се поклопуваат целосно една со друга, според прифатената периодизација, го поставуваат моментот на погребување во средниот неолит. Во керамиката од Грнчарица не се забележува ниту еден од елементите типични за средниот неолит на културата Амзабегово–Вршник, на којашто би требало да им припаѓа. Со други зборови, Грнчарица и Вршник егзистираат во исто време, раздалечени се само 7 км, постои визуелна комуникација, а имале различна материјална култура.

Постојат неколку можни решенија на проблемите кои произлегуваат од досега претставеното. Едно е секако да ги отфрлиме добиените резултати од датирањето како неточни или да го прогласиме погребувањето како анахроно на населбата, но тоа би било крајно неосновано. Поверојатно е дека резултатите од датирањето го покажуваат времето на погребување и почетокот на населбата. Востановените културните групи на Балканот и нивните хронолошки рамки воопшто не претставуваат хомогени единици кои рамномерно се развиваат во сите свои делови, и како такви, треба да се посвети дополнително внимание при нивното користење во дискусиите поврзани со неолитот или при определување на одреден локалитет кон културна или хронолошка единица врз база на само еден параметар. Разликата во материјалната култура на два синхрони локалитети може да отсликува и функционална разлика. Грнчарица претставува еден пример кој излегува од воспоставените норми; кој ни покажува дека животот и населението во праисторијата, нивната материјална и духовна култура, биле поразновидни од она како ние денес ги перципираме преку форматот археолошка култура.

Библиографија:

- кирилична:

Бояджиев, Я. 2013. Открити селишта и селишни могили – причини за различията в селищното и жилищното устројство. *Ве-ЈА* 3: 67–98.

Нацев, Т. и Стојановски, Д. 2013. Прилог кон проучувањето на неолитската и енеолитската архитектура од средниот тек на река Брегалница. In Петровска, С. (уред.), ed. *Годишен зборник*. Штип: 103–112. Факултет за образовни науки, Универзитет „Гоце Делчев“.

Толевски, И. 2009а. Географска поставеност на неолитските локалитети. Во Наумов, Г. Фиданоски, Љ. Толевски, И. и Ивковска, А. *Неолитските заедници во Република Македонија*. Скопје: 17–24. Данте.

Толевски, И. 2009б. Архитектура. Во Наумов, Г. Фиданоски, Љ. Толевски, И. и Ивковска, А. *Неолитските заедници во Република Македонија*. Скопје: 53–72. Данте.

Фиданоски, Љ. 2009. Производство на керамички садови. Во Наумов, Г. Фиданоски, Љ. Толевски, И. и Ивковска, А. *Неолитските заедници во Република Македонија*. Скопје: 109–154. Данте.

Чоухаджиев, С., Бакџмска, А. и Нинов, Ј. 2007. Крајници - ранокерамичното селиште от басейна на река Струма. In Н. Todorova, M. Stefanovich, and G. Ivanov, eds. *The Struma/ Strymon River valley in prehistory. Proceedings of the international symposium “Strymon Praehistoricus” 2004*. Sofia: 181–190. Gerda Henkel Stiftung.

- латинична:

- Bailey, D.W. 2000. *Balkan Prehistory. Exclusion, incorporation and identity*. London and New York: Routledge.
- Bonsall, C. 2008. The Mesolithic of the Iron Gates. In Bailey, D. W. Spikins, P. (eds.) *Mesolithic Europe*. Cambridge: 238–279. Cambridge University Press.
- Fidanoski, L. 2015. Home Sweet Home: Neolithic Architectural Remnants from Cerje – Govrlevo, Republic of Macedonia. *Analele Banatului, Arheologie Istorie* 23. Cluj - Napoca: 11–44. Muzeului Banatului din Timișoara.
- Gimbutas, M. 1976. *Neolithic Macedonia as reflected by excavation at Anza, southeast Yugoslavia*. Los Angeles: Institute of Archaeology, University of California.
- Jorge, A. Day, P. M. Valera A. C. Dias, M. Prudêncio M. 2005. Ceramics, style and exchange in the Early Neolithic Upper Mondego Basin: a technological approach. *Understanding people through their pottery*: 121–128. Available at: <http://www.ipa.min-cultura.pt/pubs/TA/folder/42/ceramicsc.pdf>.
- Karmanski, S. 2005. *Donja Branjevina: a Neolithic settlement near Deronje in the Vojvodina (Serbia)* Quaderno 1. Biagi, P. (ed.) Trieste: Società Preistoria Protostoria Friuli-V.G.
- Komšo, D. 2006. Mesolithik U Hrvatskoj. *Opuscula Archaeologica* 30: 55–92.
- Krauß, R. 2011. On the “Monochrome” Neolithic in Southeast Europe. In Krauß, R. (ed.) *Beginnings - New Research in the Appearance of the Neolithic between Northwest Anatolia and the Carpathian Basin Papers of the International Workshop 8th - 9th April 2009, Istanbul*. Verlag Marie Leidorf GmbH: 109–125.
- Vander Linden, M. Marriner, G. Orton D. C. de Vareilles, A. Daković, G. Borovinić, N. Gazivoda, D. Mihailović, D. and Edinborough, K. 2014. Preliminary report on the excavations in Seocka pećina, Montenegro (September 2013). In Mihailović, D. (ed.) *Palaeolithic and Mesolithic research in the Central Balkans*. Belgrade: Serbian Archaeological Society, Commission for the Palaeolithic and Mesolithic.
- Nikolova, L. 2007. Toward an evolutionary model of gradual development of social complexity among the Neolithic pottery communities in the Balkans (cultural - chronological and cultural - anthropological problems). In Spataro, M. and Biagi, P. (eds.) *A Short Walk through the Balkans: the First Farmers of the Carpathian Basin and Adjacent Regions*. Trieste: 89–101. Società Preistoria Protostoria Friuli-V.G.
- Pavúk, J. 1993. Beitrag zur Definition der Protostarčevo-Kultur. *Anatolica*, 19: 231–242.
- Perlès, C. 2001. *The Early Neolithic in Greece. The First Farming Communities in Europe* Cambridge . Cambridge: Cambridge University Press.
- Rye, O. S. 1981. *Pottery technology. Principles and reconstruction*. Manuals on Archaeology. Washington D. C.: Taraxacum Inc.
- Schuldenrein, J. 1998. Konispol Cave, Southern Albania, and Correlations with Other Aegean Caves Occupied in the Late Quaternary. *Geoarchaeology: An International Journal* 13 (5): 501–526.

Spataro, M. 2010. The neolithisation of the Central Balkans: leapfrogging diffusion and cultural transmission. In Gronenborn, D. and Petrasch, J. (eds.) *The Spread of the Neolithic to Central Europe. International Symposium, Mainz 24 June - 26 June 2005*. Mainz: 95–106. Römisch-Germanischen Zentralmuseums.

Stojanovski, D. 2012. *Grncharica pottery typology. Contribution to the early Neolithic puzzle in the Balkans*. University of Ferrara.

Stojanovski, D. Nacev, T. and Arzarello, M. 2014. Pottery typology and the monochrome Neolithic phase in the Republic of Macedonia. In Schier, W. and Draşovean, F. (eds.) *The Neolithic and Eneolithic in Southeast Europe. New approaches to dating and cultural dynamics in the 6th to 4th millennium B.C.*. Rahden/Westf.: 9–27. Verlag Marie Leidorf GmbH.

Илустрации:

сл. 1 Грнчарица во контекст на Кочанска Котлина (maps.google.com).

сл. 2 Падината на која се наоѓа неолитскиот локалитет со поставени сонда 1–4; поглед од Северозапад (фото: Кире Спасов).

сл. 3 Позиција на сондите на истражеата површина (цртеж: Љубица Кљонкова и Марија Видеска).

сл. 4 Грнчарица, централен дел (цртеж: Љубица Кљонкова и Марија Видеска; фото: Кире Спасов).

сл. 5 Фрагмент од керамички сад, оформен во лентеста техника.

сл. 6 Отпечатоци од ткаенина на дно од керамички сад.

сл. 7 Триделен пресек на фрагмент садова керамика.

сл. 8 Типологија на форми во Грнчарица (цртеж: Стефанија Стојановска).

сл. 9 Типологија на декорација во Грнчарица (цртеж: Стефанија Стојановска; фото: Дарко Стојановски).

сл. 10 Керамички диск (цртеж: Стефанија Стојановска).

сл. 11 Алатка од коска (цртеж: Стефанија Стојановска).

таб. 1 Различни начини на нанесување на црвен премаз и релативна застапеност.

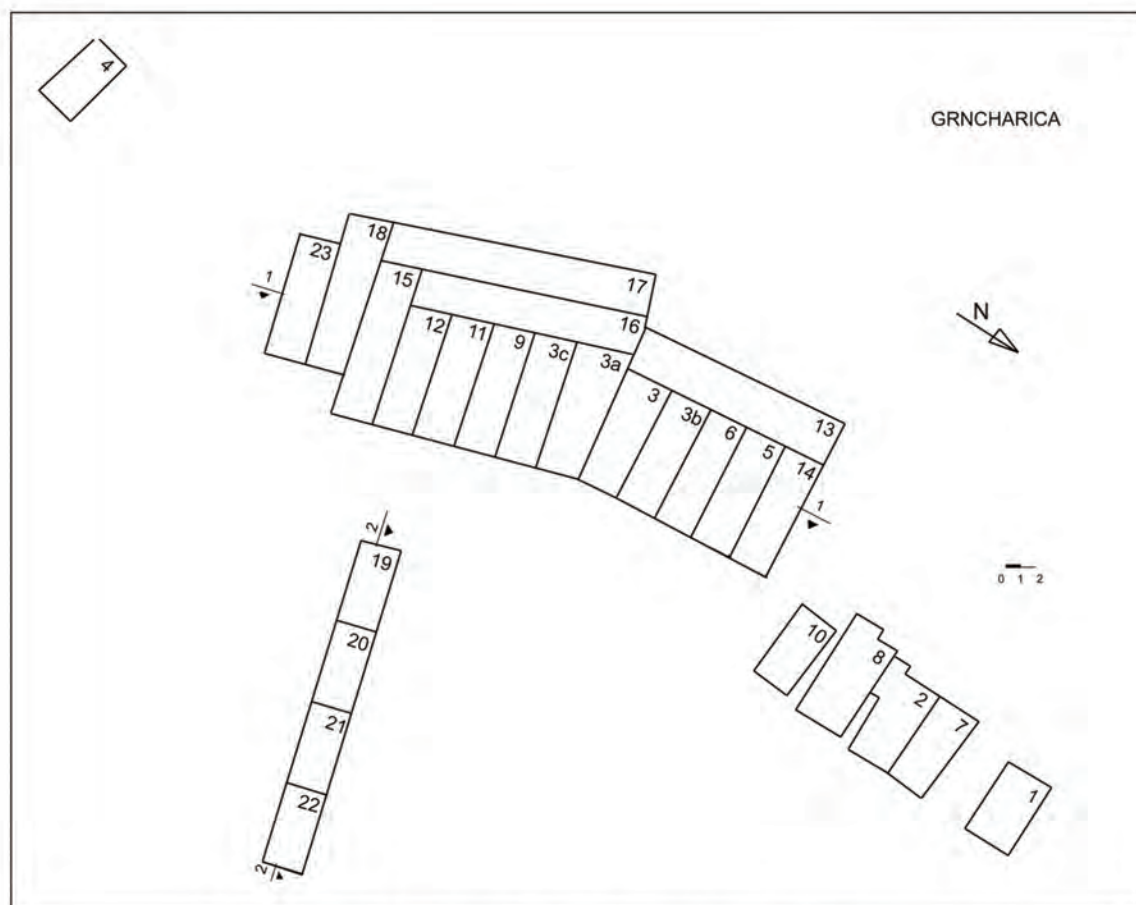
таб. 2 Резултати од ¹⁴C датирање на примероци од Грнчарица.

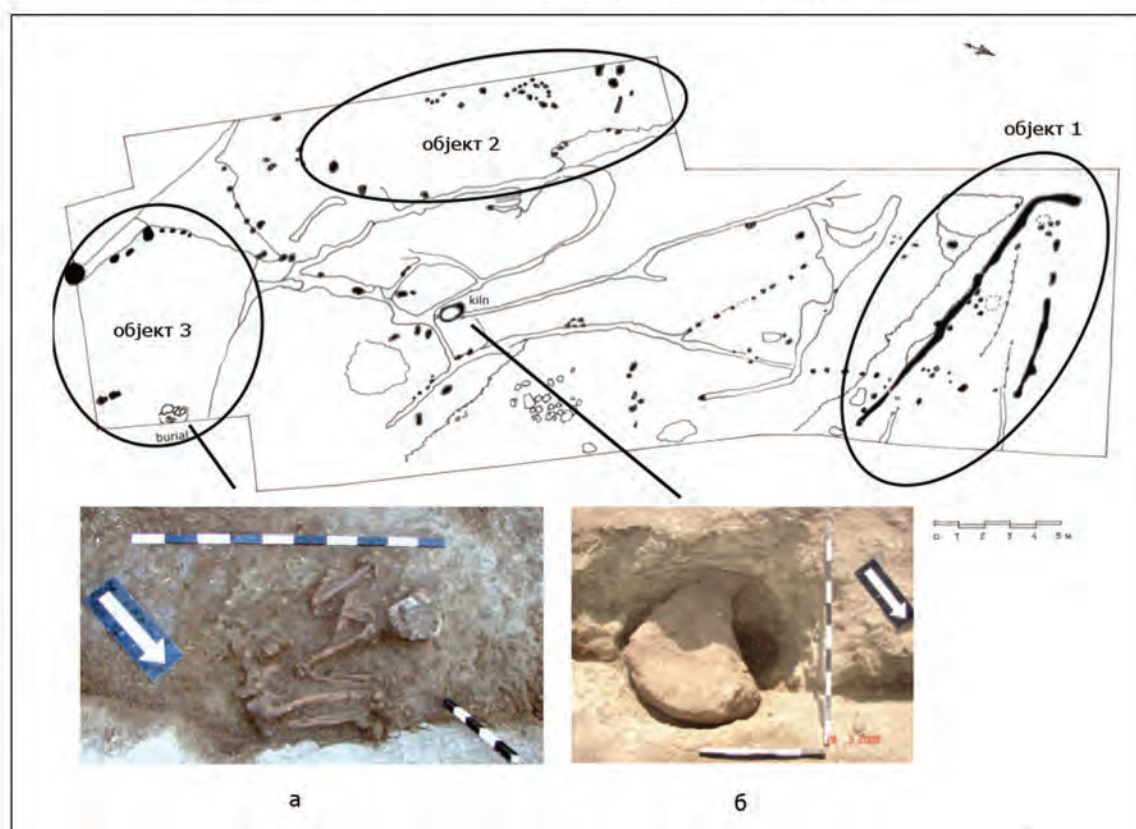
сл. 1 Грнчарица во контекст на Кочанската Котлина.

сл. 2. Падината на која се наоѓа неолитскиот локалитет со поставени сонди 1–4; поглед од северозапад.

сл. 3 Позиција на сондите на истражената површина.

сл. 4 Грнчарица, централен дел.

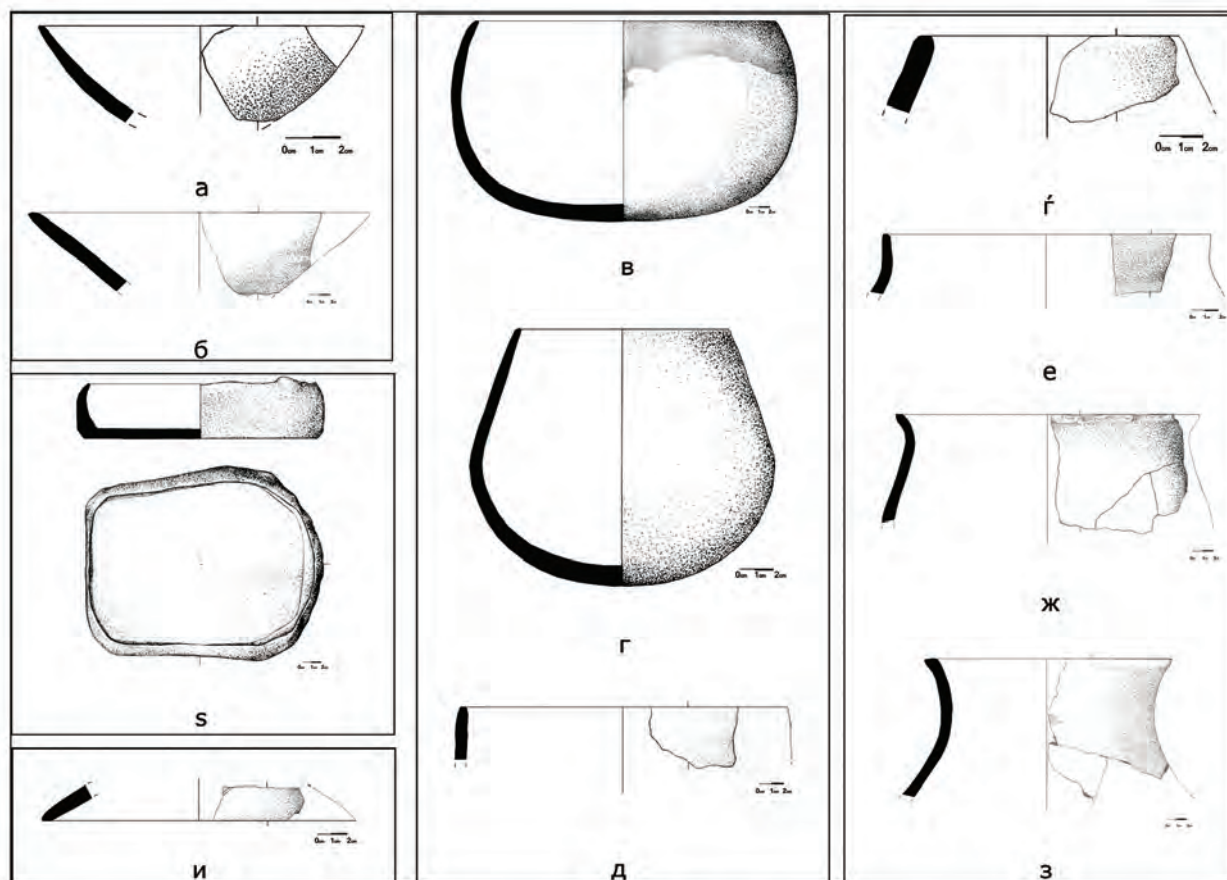
сл. 5 Фрагмент од керамички сад,
оформен во лентеста техника.

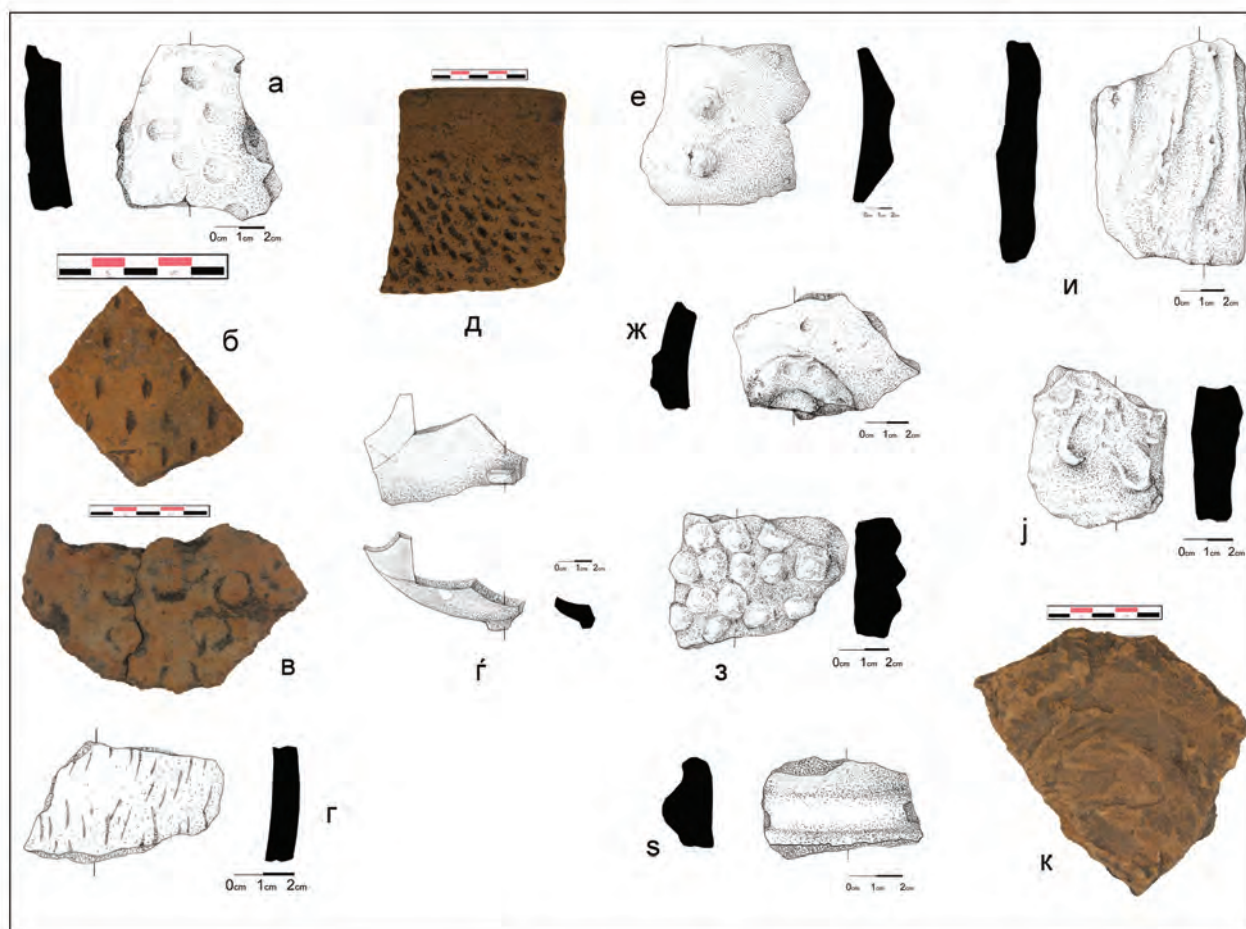
сл. 7 Триделен пресек на фрагмент
садова керамика.

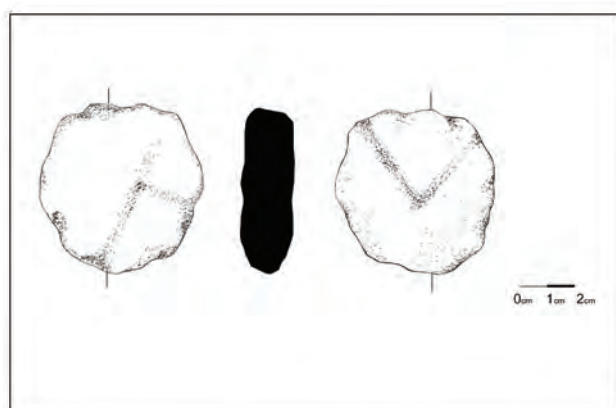
сл. 6 Отпечатоци од плетеница на дно од керамички сад.

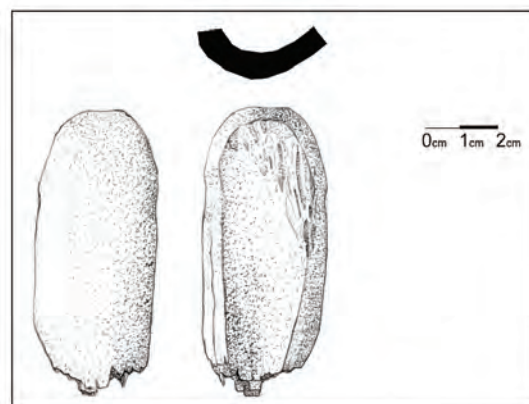
сл. 8 Типологија на форми во Грнчарица.

сл. 9 Типологија на декорација во Грнчарица .

сл. 10 Керамички диск.

сл. 11 Алатка од коска.

Тип	1	2	3	4	5	6
%	26	19	47,5	1,2	3	3

таб. 1 Различни начини на нанесување црвен премаз и релативната застапеност.

Код/примерок	Измерена вредност	Калибрирана вредност (2 σ)	Лабораторија
LTL8510A/молар	6555 \pm 40	5620BC (8.3%) 5580BC 5570BC (87.1%) 5470BC	CEDAD
SUERC-22529/ коска	6745 \pm 35	5700BC (0.8%) 5695BC 5675BC (67.4%) 5625BC	SUERC

таб. 2 Резултати од ^{14}C датирање на примероци од Грнчарица.

Зборникот „Неолитот во Македонија: нови сознанија и перспективи“ е резултат од истоимената археолошка конференција во којашто беа презентирани најновите истражувања поврзани со неолитските локалитети во Македонија. Во него се вклучени повеќето од рефератите коишто се осврнуваат на разни аспекти поврзани со истражувањата и рекогносцирањето на неолитските населби крај Охридското Езеро, Овче Поле и Раечката Клисуре, калибрирањето на хронолошките дати во Пелагонија и редефинирањето на доцниот неолит во истиот регион, како и повеќе трудови посветени на проучувањата на материјалната култура што се однесуваат на керамичките модели на лепчиња, протоматематиката меѓу керамичките садови и антропоморфни претстави, зооморфната неолитска пластика, предметите за ткаење и амулетите. Овие трудови даваат нови видувања за неолитот во Македонија и ја надополнуваат веќе позната слика за почетоците и развојот на неолитските заедници во овој регион.

ISBN 608-65967-1-2

9 786086 596712